

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на редовен докторант **Самуил Мунир Камбуров** към катедра „Археология“ в Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност Археология (Средновековна българска археология) на тема **„Мечове, саби и кинжали (украси и конструктивни елементи) от VII/VIII–XI век в днешните български земи“** с научен ръководител доц. д-р Методи Даскалов

От доц. д-р Ангел Николов, СУ „Св. Климент Охридски“,
Исторически факултет, катедра „История на България“

Дисертацията на Самуил Камбуров „Мечове, саби и кинжали (украси и конструктивни елементи) от VII/VIII–XI век в днешните български земи“ беше обсъдена на две разширени заседания на катедра „Археология“ в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, които се проведеха на 30 март и на 12 юли т. г. Като участник в тези обсъждания искам да отбележа, че беше проведена задълбочена и принципна дискусия, която несъмнено помогна на докторанта да отстрани редица непълноти и неточности в първоначалния текст на своя труд. Окончателният текст на дисертацията свидетелства за добросъвестния стремеж на Самуил Камбуров да се съобрази с отправените към него бележки и ми се струва, че резултатът от неговите усилия като цяло може да бъде оценен положително.

На първо място следва да подчертая, че темата на труда е подходящо избрана, доколкото в съвременната научна литература отсъства самостоятелно специализирано изследване върху ранносредновековното нападателно въоръжение за близък бой (мечове, саби и кинжали) от пределите на днешните български земи, макар и такива материали да не липсват в сбирките на нашите музеи. За това свидетелстват проучванията на Самуил Камбуров, които се основават върху 112 предмета – мечове, саби, техни конструктивни елементи и украси, бойни ножове и др.

Основният текст на дисертацията се състои от увод, пет глави, заключение, списък на използваната литература и списък на съкращенията, с общ обем 215 страници. Следват шест приложения, включително каталог на находките, изобразителен материал към каталога, организиран в 46 табла, както и 170 различни скици, карти и илюстративни изображения, разпределени в Приложения III – VI.

В увода (с. 4-7) Самуил Камбуров е изложил общата насоченост, актуалността, обекта, целите и задачите, както и методиката на своето изследване. Направените тук уговорки и уточнения относно прагматичните и символичните функции на нападателното въоръжение през епохата на Ранното Средновековие подсказват, че докторантът е навлязъл сериозно и задълбочено в анализираната материя. Според неговия замисъл, анализите на типологията, датировката, технологията и разпространението на археологическите находки на мечове, саби, бойни ножове и техните конструктивни елементи не са самоцелни, доколкото това въоръжение е „едно от най-важните свидетелства за нивото на постиженията във военната техника и във военното дело“, а

неговото проучване „допринася за изследването на социалното, стопанското и военното състояние на обществото и на държавното управление през определен исторически етап“ (с. 6). Още тук е направена уговорката, която откриваме на много места в дисертационния труд, че оръжията често са сменяли своите притежатели и са били използвани продължително, поради което не би следвало тяхната направа автоматично да се обвързва с археологическа среда и географските пространства, в които са били открити (ако изобщо е известно нещо по въпроса).

Глава I (с. 8-20) представя история на проучванията върху ранносредновековното въоръжение за близък бой, като на първо място са очертани приносите на Г. Фехер, Л. Бобчева, Д. Овчаров, П. Георгиев, С. Витлянов, С. Станилов, В. Йотов, Д. Рабовянов, С. Попов и др. Отразени са и най-важните проучвания на редица чужди автори, с акцент върху публикациите, посветени на типологията на скандинавските мечове, както и на ранносредновековното въоръжение от Централна и Източна Европа и Византия.

В гл. II (с. 21-52) е озаглавена „Мечове, саби и кинжали в писмени извори и изображения“. Този раздел е написан с доброто намерение да предложи на читателя едно панорамно въведение в широкия културно-исторически контекст на интерпретираната проблематика. Прави впечатление обаче, че тази глава е написана доста хаотично, като още от пръв поглед се забелязва отсъствие на ясна вътрешна структура, което поне частично е можело да се преодолее чрез сегментиране на текста на отделни раздели. Наблюдават се и някои недостатъци в начина, по който Самуил Камбуров борави с писмените извори и научната литература.

Изложението започва (с. 21-24) с обзор на византийските извори (*Стратегикон* на Псевдо-Маврикий, *Тактика* на Лъв VI, *За управлението на империята* на Константин VII, някои трактати по военно дело и др.), които се цитират единствено по българските преводи на извлечения от тях, поместени преди повече от половин век в съответните томове на поредицата *Гръцки извори за българската история*. Желателно е при подготовката на труда за публикуване да бъдат привлечени (там, където е възможно) по-новите критически издания и преводи на тези произведения.

Нататък текстът продължава с наблюдения върху някои средновековни изображения на въоръжение (с. 24-25). На с. 24 има позоваване на миниатюри от ръкопис на манастира „Св. Гал“ в Швейцария (известен и като „Санкт Гален“), но без указание на сигнатура или публикация; впрочем, по същия неконкретен начин по-нататък в текста се говори също за такаъв „Синайски пролог“ на манастира „Св. Екатерина“ (с. 36), „ръкописа на Козма Индикоплевст във Ватикана“ (с. 41) и др. На следващите страници са представени някои сведения на писмените извори за въоръжението и военното дело на славяните и прабългарите (с. 25-27). Самуил Камбуров използвано и сведението на *Бертинските анали*, според което Борис-Михаил изпратил на Николай I своя меч, но ми се струва, че в предложения за защита текст не са изчерпани всички възможности за интерпретация на този символичен акт, които изворът предоставя (с. 26). На с. 25 се прави едно смело твърдение, което не е подплатено с посочване на конкретния извор: „От Клавдий Клавдиан се осведомяваме за голямото значение на конницата в прабългарската войска. Той я сравнява с митичните кентаври поради факта, че не се отделяли от конете си“. В този случай докторантът можеше да се обърне към иначе познатата му поредица *Латински извори за българската история*, където В. Велков¹ изрично (и напълно естествено) е свързал съответния пасаж не с прабългарите, а с хуните, за които Клавдиан

¹ ЛИБИ I, с. 193 http://macedonia.kroraina.com/libi/1/gal/1_193.html.

споменава малко по-нагоре в поемата си *In Rufinum* 1.315-331. Още по-странно е, че в дисертационния труд въобще не се споменава за написаното от Енодий едно столетие след времето на Клавдиан *Похвално слово за крал Теодорих*, в което наистина е подчертано голямото значение на конницата като основна ударна сила на прабългарската войска.²

Недоумение предизвиква защо Самуил Камбуров е решил да обоснове констатацията си, че някои изследователи интерпретират изображения върху кана № 2 от съкровището от Надсентмиклош конник като „прабългарски воин“ с линк (с. 27, бел. 100), който отвежда читателя към някакъв апокрифен диалог между „Шерлок Холмс“ и „д-р Уотсън“ (sic!) по въпросите на аварските доспехи и въоръжение³, в който всъщност не се споменава и дума за прабългарите. За сметка на това в дисертационния труд изобщо не се цитира съставеният от неколцина колеги от НАИМ каталог на съкровището, публикуван през 2017 г. във връзка с неговото временно експониране в София.⁴ Впрочем, нататък в гл. IV (с. 143) се натъкваме на подобна небрежност спрямо коректното отразяване на изказаните в научната литература противоречиви гледища относно комплекса от находки от с. Вознесенка – позоваванията на Гринченко, Артамонов и Ваклинов не са подплатени с конкретни заглавия на трудове. Друг е въпросът, че в този случай не мога да не приветствам скептичното отношение на Самуил Камбуров относно опитите този комплекс да се свърже с личността на Аспарух.

Изложението продължава с кратки екскурси върху военното дело и въоръжението във Великоморавия (с. 28-29) и Франкската империя (с. 29-31). Любопитно е и заслужава занапред да бъде проверено (вероятно чрез химически анализи) допускането, че част от продукцията на многобройните работилници за производство на оръжия в земите на Централна Европа през този период е достигала и до българските земи – това наистина би могло да се предположи най-малкото поради известния исторически факт, че голяма част от населението на Великоморавия намира убежище в България в хода на унгарското нашествие в земите на Средното Подунавие в края на IX – началото на X в. Интересна е също констатацията, че франкското духовенство било причастно към военното дело и производството на оръжие (с. 30). Бих казал, че в подкрепа на това свидетелстват наблюденията на американския изследовател Lawrence Duggan, който пише за една отчетливо доловима милитаризация на франкското духовенство във връзка с вълната от нашествия на нормани, унгарци и сарацини в края на IX и през X в. – според него, само през периода между 886 и 908 г. на бойното поле са загинали поне десетима западни епископи.⁵

На с. 31 Самуил Камбуров описва накратко известното заселване в т. нар. „Nova Anglia“, която той изглежда е склонен да свърже (макар и да признава липсата на археологически доказателства за това) със Северна Добруджа, като се позовава на панорамна статия на Г. Димов от 2012 г., в която подробно са анализирани различните опити за локализиране на англо-саксонските поселения на Изток и в крайна сметка авторът допуска, че те са се намирали по североизточните брегове на Черно море. Изключително категоричен по този въпрос е румънският изследовател Александру

² ЛИБИ I, с. 299 http://macedonia.kroraina.com/libi/1/gal/1_299.html

³ Коломийцев, И. *В когтях грифона. Тайна происхождения славян. Исторический детектив* http://kdet.ucoz.ru/index/glava_dvadcat_pervaja_pobediteli_romeev_prodlolzhenie/0-324

⁴ *Златното съкровище от Надсентмиклош*. Ред. Г. Грозданова [= Каталоги. Т. VI]. София, 2017.

⁵ Duggan, L. *Armsbearing and the Clergy in the History and Canon Law of Western Christianity*. Rochester, N.Y., 2013, 21-22.

Маджару, който пише в монографията си, посветена на византийската военна организация по Дунав през X – XII в. (2013): „така наречената „Nova Anglia“ няма нищо общо с историята на Парадунавон“.⁶

Разгледан е и интересният проблем за изображенията на въоръжение в рамките на миниатюри, гоблени и др. (с. 32). Маркирани са византийските термини за обозначаване на мечове, саби и пр. (с. 32-33). Прави впечатление, че не само тук, но и почти навсякъде в текста на дисертацията старогръцките термини и думи се изписват без отбелязване на ударенията и придиханията (например с. 32-33, 39-40, 47 и др.).

На с. 33 работилниците за мечове в Западната Римска империя, визирани в *Notitiae dignitatum* (Осс. 9.29) като *fabricae spathariae*, погрешно са назовани *fabricate spathariae*. На същата стр. 33 е анализиран интересен пасаж от писмо на Теодорих Велики до краля на вандалите Тразамунд, чийто характер остава неясен за читателя, докато той сам не си направи труда да изясни, че той произхожда труда на Касиодор *Variae* (V.1). Впрочем, по подобен начин, без никакви библиографски указания, в рамките на цялата дисертация са цитирани пасажки от (или се правят отправки към) редица други извори: *За управлението на империята* на Константин VII (с. 17, 28, 37-38, бел. 129, 90, 117), сагата на исландския скалд Кормак Огмундсон (с. 34), *Sylloge tacticorum* (с. 40), *Praecepta militaria* на Никифор II (с. 40, 105, 135), Лъв Дякон (с. 96, 105, 116), Амиан Марцелин (с. 134), Анна Комнина (с. 175), Григорий от Тур (с. 178) и др.

Като констатира, че „в българските земи са открити елементи на въоръжението с несъмнен северноевропейски произход, вероятно част от въоръжението на варяго-русите“ (с. 34), Самуил Камбуров разглежда скандинавските термини за обозначаване на различните видове мечове и техните конструктивни елементи, както и въпроса за контактите на варягите със земите по Долния Дунав (с. 34-38). Тук на с. 36 руското название на търговския (а и военния) път на варягите към Константинопол („путь из варяг в греки“) е възпроизведено с граматически грешки.

Нататък Самуил Камбуров отново се връща към въпроса за средновековната терминология и в частност отбелязва, че ако античните автори правят ясно разграничение между късия (*gladius*) и дългия (*spatha*) меч, то в по-късните византийски текстове съответните гръцки термини (*ξίφος* и *σπάθη/σπάθιον*) придобили едно по-общо значение и започнали да се използват за всяко дълго, хладно оръжие за близък бой, в резултат на което във византийската традиция отсъства специален термин за обозначаване на сабята (с. 39). В критичен план е разгледана предложената от А. Хофмайер типология на византийските мечове, основана върху миниатюрите от Мадридския препис на хрониката на Йоан Скилица, където може да се видят изображения на въоръжение с разнороден произход (с. 40-43). Като извор за ранносредновековното българското въоръжение е представена една от миниатюрите в *Менология* на Василий II (с. 43).

Напълно уместно в изложението са включени прабългарските инвентарни надписи за защитно въоръжение, които навеждат Самуил Камбуров на мисълта, че е възможно в Ранносредновековна България по същия начин под отчет да са се водили мечовете и сабите, чието производство вероятно е било държавен монопол. Последното допускане може би влиза в известно логическо противоречие с направената по-нататък в Заключението на дисертационния труд констатация, че „досега няма археологически свидетелства за производство на хладни клинови оръжия през Ранното средновековие в днешните български земи“, с уточнението, че все пак „част от конструктивните елементи

⁶ Madgearu, A. *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*. Leiden – Boston, 2013, 141.

на някои саби са с местен произход“ (с. 184). Що се отнася до „държавния монопол“ и централизирания подход в областта на военното дело, те личат добре по някои извори, останали встрани от вниманието на докторанта: ХI глава на *Отговорите на папа Николай*⁷ относно държавния контрол и смъртните наказанията при немарлива поддръжка на въоръжението, конете и снаряжението на войниците, както и по сведението на арабския историк Ал-Масуди относно действалата в България забрана под заплаха от смъртно наказание в мирно време да бъдат яздени бойните коне.⁸

Самуил Камбуров допуска също, че хладните клинови оръжия са били основно въоръжение на българската конница (макар и писмените извори и средновековните миниатюри да акцентират върху копията), а оскъдният брой такива паметници, достигнали до нас, може да се обясни с високата им стойност, поради което не са били поставяни като гробни дарове (с. 43-44, ср. Заключение, с. 185). Указани са и две византийски миниатюри на византийски императори с мечове – вероятно поради някакво недоглеждане едната от тях (изобразяваща Никифор II) погрешно е определена като западноевропейска (с. 44 и Прил. VI, фиг. 163). Специално внимание е отделено на костения предмет с изображения на воини от крепостта край с. Хърлец, общ. Козлодуй, определено като триумфален амулет, който отвежда към източни степни традиции (с. 45-47).

В края на първата глава са изложени някои сведения за символичното значение и мястото на меча през ранносредновековната епоха, и в частност – в церемониалната сфера като владетелска инсигния. Сякаш някак между другото чак тук (с. 50) се споменава и за меча от Малая Перешчепина, което не ми се струва най-удачният начин да се представи единственото оцеляло до наши дни оръжие на прабългарски владетел (дори и да има някакви повече или по-малко хипотетични основания за съмнения, че този погребален комплекс следва да се свързва категорично с личността на Кубрат). На същата с. 50 се твърди, че според *За церемониите* (без конкретно указание за пасаж) „македонските наемници в императорската гвардия в определени случаи били въоръжени със златни щитове и сребърни мечове“. Тук очевидно става дума за неправилна интерпретация на пасаж от описанието на тържествения императорски прием в чест на пратениците на емира на Тарс, състоял се в двореца Магнаура на 31 май 946 г. (*De cerim.* II.15) – споменатите в случая „οἱ τῆς μεγάλης ἐταρείας Μακεδόνες“⁹ не са наемници, а отряд от императорската гвардия, рекрутиран от тема Македония. Този текст обаче наистина заслужава внимание, тъй като подсказва, че личната гвардия на цар Симеон I може би е била въоръжена по образеца на императорската *Велика хетерия* (а това предполага и с мечове) – според Продължителя на Теофан, когато през септември 923 г. българският владетел се явил край стените на Константинопол за срещата си с Роман I Лакапин, той бил съпровождан от „множество войска, която била разделена на много отреди, едни въоръжени със златни щитове и златни копия, други със сребърни щитове и сребърни копия, трети с всякакъв цвят оръжие („τῶν δὲ πάσῃ ὄπλων χροῖᾳ κεκοσμημένων“), а всички облечени в желязо“.¹⁰

⁷ ЛИБИ II, с. 91 http://macedonia.kroraina.com/libi/2/gal/2_091.html.

⁸ Петров, П., Гюзелев, В. *Христоматия по история на България*. Т. 1. София, 1978, с. 128.

⁹ Constantinus Porphyrogenitus Imperator. *De cerimoniis aulae Byzantinae*. Ed. I. I. Reiske. Vol. II. Bonnae, 1829, p. 576₂₋₃.

¹⁰ ГИБИ V, с. 133 http://macedonia.kroraina.com/gibi/5/gal/5_133.html. Вж. също ГИБИ V, с. 180 (хронография на Псевдо-Симеон) http://macedonia.kroraina.com/gibi/5/gal/5_180.html; ГИБИ V, с. 165 (хроника на Лъв Граматик) http://macedonia.kroraina.com/gibi/5/gal/5_165.html; ГИБИ VI, с. 148 (хроника на Продължителя на

Като се има предвид моята научна специалност, ще се въздържа да коментирам конкретното съдържание на следващите чисто археологически раздели на дисертационния труд (някои от формалните ми забележки към тяхното оформление бяха визирани по-горе) и само ще маркирам тяхното съдържание. Глава III (с. 52-126) е посветена на мечовете. На първо място тук са разгледани конструктивните особености и техниката на изработка (с. 52-65). Нататък последователно са разгледани някои особени единични находки (с. 65-68), мечовете с блискоизточен и византийски произход в българските земи (с. 69-89), а също и северноевропейските (с. 90-121) и западноевропейските мечове (с. 122-126). Глава IV (с. 127-177) представя на първо място произхода, развитието, конструктивните особености и технологията на изработка на сабите (с. 127-139). Вторият раздел на главата представя находките на саби и едноостри мечове от България (с. 140-177). Глава V (с. 178-183) е посветена на кинжалите, бойните ножове/сеах в днешните български земи.

Заключението (с. 184-190) е написано стегнато и дава добра представа относно общите наблюдения и изводи на Самуил Камбуров, които произтичат от направените в дисертационния труд анализи върху интерпретирания археологически материал. Един от централните въпроси, които са поставени тук, произтича от вноския характер и малобройността на наличните към момента паметници в съчетание с отсъствие на археологически данни за собствено производство на хладно клиново въоръжение – една ситуация, която наистина озадачава и изисква по-нататъшно проучване и доосмисляне (с. 185).

Във връзка с отправените в моето становище критични бележки, искам да подчертая, че те са направени най-добронамерено и със стремеж да оценя от перспективата на историк-медиевист достойнствата и недостатъците на едно специфично археологическо изследване. Надявам се, че те ще бъдат полезни при евентуалното подготвяне на печатна версия на текста. Общата ми оценка за дисертационния труд е положителна. Докторантът е спазил законовите изисквания, авторефератът му адекватно отразява съдържанието на дисертацията и съдържа списък с научни приноси, представени са и две публикации по темата.

Въз основа на изложеното дотук, смятам, че дисертационният труд „Мечове, саби и кинжали (украси и конструктивни елементи) от VII/VIII–XI век в днешните български земи“ свидетелства за формирани професионални умения и удовлетворява научните и законови изисквания за защита, което ми дава основание да гласувам положително за това на Самуил Мунир Камбуров да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност Археология (Средновековна българска археология).

Саарбрюкен, 30. 09. 2021 г.

доц. д-р Ангел Николов